

LIETUVIŲ KARO MENO XIII A. KONTEKSTAS IR KARYBOS NAUJOVĖS XIV A. ANTROJE PUSĖJE – XV A. PRADŽIOJE

Dr. Darius Baronas
Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip sparčiai ir sėkmingai lietuvių kariuomenė perimdavo karybos naujoves, atsakydama į iššūkius, mestus Vokiečių ordino XIII–XIV a. Remiantis daugiausia rašytiniais šaltiniais siekiama parodyti, kad lietuvių ir Vokiečių ordino kariavimo būdas XIV a. supanašėjo, ryškus atotrūkis, būdingas XIII a. pradžiai, buvo įveiktas. Simboline šio ilgalaikio proceso atomazga galime laikyti 1410 m. Žalgirio mūšį.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuva, Vokiečių ordinas, karyba, karybos naujovės, ginkluotė.

Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip sparčiai ir sėkmingai lietuvių kariuomenė perimdavo karybos naujoves atsakydama į iššūkius, kuriuos sukėlė Vokiečių ordino ekspansija XIII–XV a. pradžioje. Remiantis daugiausia rašytiniais šaltiniais bandoma aiškintis, kokiose karybos srityse lietuvių ir Vokiečių ordino karo menas supanašėjo. Lyginant XIII a. pradžios ir XIV a.–XV a. pradžios Lietuvos karybą galima apčiuopti didelius kokybinius pokyčius. Šio ilgalaikio proceso, kuriam buvo būdinga abipusė įtaka, atomazga galime laikyti 1410 m. liepos 15 d. įvykusį Žalgirio mūšį.

This paper deals with the issue of how rapidly and successfully Lithuanian warriors adopted and adapted military innovations in response to challenges posed by the Teutonic Knights in the course of the thirteenth and early-fifteenth centuries. Relying mostly on the written historical sources, an attempt is made to demonstrate how the art of war as practiced by both sides came to be much the same notwithstanding political and cultural divides. This long-term process may be characterized as cultural transfer whereby the initial early-thirteenth century advantages enjoyed by the Western crusaders ceased to play decisive role in the military expansion in the Eastern Baltic region. Its symbolic dénouement may be seen in the 1410 battle of Tannenberg.

1. LIETUVIŲ KARYBA: XIII A. KONTEKSTAS

Visais laikais karas buvo geriausia priežastis ir sąlyga karybos naujovėms rasti. Priešo iššūkių priėmimas, kariuomenės geba mokytis iš patirtų pralaimėjimų ar pergalių rodo konkrečios visuomenės gebėjimą prisitaikyti prie kintančių politinių aplinkybių. Iš to, kiek šis prisitaikymas buvo sėkmingas, galima spręsti apie jos valdančiųjų sluoksnių išradingumą ar tiesiog sveiką politinę nuovoką¹. Tikėtina, kad, žiūrint iš šios perspektyvos, karybos naujovės gali pasitarnauti netgi kaip vienas galimų šios visuomenės modernėjimo kriterijų.

Mokslinėje literatūroje jau senokai pastebėtas didelis kokybinis skirtumas tarp XIII a. pradžioje baltų genčių praktikuotos karybos ir riterių karo meno, kuris tapo palankia aplinkybe kurtis vokiečių kolonijinėms struktūroms rytiniame Baltijos jūros regione². Vokiečių riteriams susidūrus su Lietuvos valstybe, nuo XIII a. pabaigos nusistovėjo tam tikra karinės galios pusiausvyra, leidusi, savaime suprantama, ne tik tęstis kovoms, bet ir vykti tam, ką šiuolaikiškai kalbant galima vadinti kultūrinės kaitos procesais. Ir dėl šaltinių (tiek rašytinių, tiek archeologinių) būklės, ir dėl toli gražu nepakankamai tolygiai ir nuodugniai išnagrinėtų kai kurių Lietuvos karybos XIII–XV a. istorijos klausimų šios problematikos neįmanoma atskleisti taip, kaip norėtųsi. Todėl atsižvelgiant į tai, kad tyrimų plėtotei reikalingi konkretūs, kryptingi žingsniai, šiame straipsnyje bus pristatytas individualus autoriaus požiūris į tam tikrus reiškinius ir pateikti kai kurių probleminių klausimų sprendimo variantai, nevengiant kai kuriuos diskusinius teiginius ar spėjimus palikti atvirus.

Nagrinėjant mums rūpimą temą paranku remtis anglų istoriku Robertu Bartlett, kuris, žvelgdamas iš karybos istorijos pozicijų, XII a. Šiaurės Europoje išskyrė tris didelius regionus tiek dėl savitos jų karinės

¹ Straipsnis pirmą kartą paskelbtas vokiečių kalba: Baronas D. Der Kontext der litauischen Kriegskunst des 13. Jahrhunderts und die militärischen Innovationen von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts, *Tannenbergrunwald-Žalgiris 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Sudarė W. Paravicini, R. Petrauskas, G. Vercamer. Wiesbaden, 2012, p. 159–173. Atsižvelgiant į recenzentų pageidavimus tekstas atnaujintas.

² Pvz., Christiansen E. *The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525*. London, 1980, p. 87–88.

organizacijos, tiek dėl vyraujančios ginkluotės. Taip atsirado šios teritorijų grupės:

1. Šiaurės Prancūzija, Vokietija, Anglija, kurių kariuomenėse dominavo sunkioji kavalerija;

2. Velsas, Škotija, Skandinavija, kurių kariuomenėse dominavo pėstininkai;

3. Airija, vakarų slavų, baltų kraštai, kurių kariuomenių pagrindas buvo lengvoji kavalerija³.

Pirmosios grupės regionai turėjo pranašumą, kuriais negalėjo pasigirti lengvai ginkluotas kariuomenes turintys kraštai. Vakarų Europos branduolio kariuomenių pranašumą sudarė keturi pagrindiniai dalykai: 1. sunkioji kavalerija (riteriai); 2. arbaletai; 3. apgulos pabūklai ir 4. mūrinės pilys⁴. Prie šių pranašumų dar galima būtų priskirti apgulos mašinas ir jūrų laivus (kogus)⁵. Mūrinių pilių ir riterių XII–XIII a. atsirado Europos šiaurėje ir rytuose, o Rytų Baltijos regione – prasidėjus kryžiaus žygiams.

Baltijos kraštuose XII a. pabaigoje prasidėjęs kryžiaus žygių judėjimas vietos gentims tapo didžiausiu to meto istoriniu iššūkiu. Joms buvo lemta susidurti su tais laikais ypač gerai suręstomis struktūromis, iš kurių visų pirma minėtinos Katalikų Bažnyčios institucijos, kariniai riterių ordinaai, vokiečių pirklių susivienijimai, savivaldūs miestai. Rytinėje Baltijos jūros pakrantėje gyvenusios gentys ir tautos neturėjo priemonių, kurios būtų efektyvios stabdant Vakarų lotyniškosios civilizacijos ekspansiją. Tiek Prūsijos, tiek Livonijos gentys per palyginti trumpą laiką tapo priklausomos nuo svetimšalių valdžios. Nesukūrę valstybinių struktūrų vietos gyventojai buvo priversti paklusti kolonistų valdžiai, kurios sukurti politiniai dariniai tiesiog „užklojo“ ankstesnę gentinę pasaulį⁶. Vienintelė išimtis šioje vietos gyventojų pralaimėjimų virtinėje buvo Lietuva. Todėl Šiaurės Europos kryžiaus karų kontekste Lietuvos išlikimas atrodo

³ Bartlett R. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. London, 1993, p. 70–71.

⁴ Ten pat, p. 71–77.

⁵ Christiansen E. *The Northern Crusades: the Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525*. London, 1980, p. 87.

⁶ Plg., pvz., Hellmann M. *Das Lettenland im Mittelalter*, Münster–Köln, 1954, p. 209–222.

svarbus ir pažintine prasme įdomus. Tad dabar ir norėtume aptarti tuos vokiečių pranašumus, kurie, susidūrus su lietuviais, vis dėlto jau nebuvo tokie dideli, kad užtikrintų aiškią persvarą ir ilgalaikes pergalės.

Riterių kariuomenė buvo grėsmingiausia tada, kai galėjo kautis jai tinkamomis sąlygomis: atvirame lauke, tvarkinga, glaudžia rikiuote. Rytų Baltijos kraštų girios, raistai ir pelkės anaipol nebuvo palanki aplinka šiems riterių pranašumams pasireikšti. Tad jie buvo priversti prisitaikyti prie čionykštės gamtinės aplinkos ir kautis nepalankiomis sąlygomis.

Iš Henriko Latvio Livonijos kronikos žinome, kad vietos gentys savo grobiamuosius žygius dažniausiai rengdavo žiemą⁷. Prie tokio karo veiks-
mų sezoniškumo netrukus prisitaikė ir Livonijoje įsikūrę vokiečių rite-
riai, supratę, kad ir jiems žiema – pats tinkamiausias metas rengti karo
žygius šiame krašte⁸. Po keleto dešimtmečių, kaip galime spręsti iš pran-
ciškono Baltramiejaus Anglo parengtos to meto enciklopedijos „Apie
daiktų savybes“, tai jau buvo tapę visuotinai žinoma taisykle⁹. Žinoma,
žiema turėjo būti nei per šalta, nei neįprastai snieginga. Tokiomis sąlygo-
mis bent iš dalies sunkiai ginkluotiems riteriams buvo lengviau demons-
truoti savo specifinius įgūdžius atvirame lauke. Tačiau visais metų lai-
kais – tiek šaltą žiemą, tiek sausą vasarą – reikėjo saugotis, kad miškuose
nepakliūtum į priešų paspėstas pasalas ir nebūtum priverstas kautis ne-
palankiomis aplinkybėmis. Šią tiesą gerai perteikia Haličo kunigaikštis
Danielius. Kai bendra lenkų ir rusėnų kariuomenė 1248–1249 m. įsiveržė
į jotvingių žemę ir norėjo kautis siaurose miškų properšose, Haličo kuni-
gaikščiui ją teko įspėti: „O, narsūs vyrai! Argi nežinote, kad krikščionių
stiprybė – atvirame lauke, pagonių – siaurumoje.“¹⁰ Miškų properšose
lietuviai, kaip ir kiti baltai, dažniausiai kaudavosi pleišto arba kolonos

⁷ Heinrici Chronicon Lyvoniae, parengė W. Arndt, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 23, Hannoverae 1874, p. 249.

⁸ Urban W. *The Baltic Crusade*, Dekalb 1975, p. 83.

⁹ Plg., Christiansen, *Northern Crusades...*, p. 37–38. Taip pat žr.: *Baltų religijos ir mitolo-
gijos šaltiniai*, sudarė N. Vėlius, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius,
1996, p. 232–233.

¹⁰ *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар.* За ред.
М. Ф. Когляра. Київ, 2002, p. 111. Dėl šio žygio datavimo problemų žr.: Dąbrowski D.,
Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264): Biografia polityczna. Kraków, 2012,
p. 295–296, išn. Nr. 774.

formos rikiuote¹¹.

Ne iš visų mūšių aprašymų aišku, kokios formos rikiuotė – pleišto (lot. *cuneum*) ar kolona (lot. *turma*) – buvo tuo ar kitu atveju naudojama. Tačiau neabejotina, kad taip išsirikiavę lietuviai galėjo imtis arba puolamųjų, arba gynybinių veiksmų. Puolamieji lietuvių veiksmai naudoti 1221 m. susidūrimė su vokiečių riteriais ir jiems talkininkavusiais latgaliais¹². Imantis gynybinio mūšio taktikos visų pirma buvo siekiama atlaikyti priešo karių ataką. Panašu, kad šią taktiką stengėsi naudoti lietuvių kariai, kai juos, betraukiančius link Lietuvos, užklupo Vladimiro didžiojo kunigaikščio Jaroslavo Vsevolodovičiaus pajėgos (1225 m.). Lietuviai išsirikiavo prie ežero ir laukė susidūrimo su priešū. Šį kartą rusams pavyko pralaužti lietuvių gynybą, nublokšti juos atgal ir paskutines mūšio fazes užbaigti ant ežero ledo¹³. Kaip matome, tokia gynybinė taktika anaipsole ne visada pasiteisindavo. Galima numanyti, kad to meto lietuvių kariai ieškojo būdų, kaip atlaikyti priešo raitelių atakas. Tikriausiai, siekdami didesnio gynybinio efektyvumo, XIII a. lietuviai ėmė naudoti skydų sieną. Tiesa, apie skydų sienos naudojimą mes turime tik vieną aišką 1262 m. žinią, bet, sprendžiant iš to, jog Hipatijaus metraščio autorius pažymėjo, kad lietuviai susėdo už skydų trimis eilėmis „pagal savo paprotį“, galime manyti, kad tokia gynybinė priemonė tuo metu jau turėjo būti gana įprasta¹⁴. Šaltiniai neleidžia aiškiai pasakyti, ko buvo imamasi, kai pavykdavo atlaikyti priešo raitelių ataką. Jie taip pat neleidžia aiškiai apibūdinti taktinių veiksmų, kuriais lietuviai įgydavo persvarą, pavyzdžiui, prieš Naugardo ir kitų Šiaurės rytų Rusios kunigaikštysčių pajėgas¹⁵. Tačiau, kalbant apie gynybinį mūšį, atrodo, galima įsivaizduoti, kad sėkmingai atrėmus priešo raitelių ataką buvo stengiamasi primesti gaivališkas, netvarkingas kautynes (*mêlée*), kuriose raiteliai nepajėgtų išnaudoti savo pranašumo, ypač tada, kai po nesėkmingos atakos būdavo bene

¹¹ Aščik K. O szyku bojowym Bałtów, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. 1970, t. 16, p. 5–7.

¹² Heinrici Chronicon Lyvoniae, p. 315.

¹³ Полное собрание русских летописей, т. 15, Санкт-Петербург, 1863, sk. 345–346. Tikriausiai panašaus pobūdžio mūšis tarp kunigaikščio Jaroslavo karių ir lietuvių įvyko ir 1234 m. Žr.: Полное собрание русских летописей, т. 3, Санкт-Петербург, 1841, p. 49.

¹⁴ Галицько-Волинський літопис, с. 126.

¹⁵ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, изд. А. Н. Насонов. Москва-Ленинград, 1950, p. 61 (1224 m.), p. 82 (1258).

labiausiai pažeidžiami. Būtent šiuos elementus geriausiai matome ne lietuvių kovose su rusais, bet jų susidūrimuose su vokiečių riteriais Saulės (1236) ir Durbės (1260) kautynėse¹⁶. Šiuose mūšiuose vokiečių riteriams taip ir neteko išnaudoti savo privalumų, kuriuos jiems, kaip ir visoms kitoms riterių kariuomenėms, suteikdavo glaudžios rikiuotės gretos¹⁷.

Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad, be gynybinės karių rikiuotės, lietuviai, kaip ir kiti baltai, naudodavo kitus kovos būdus: nulipdavo nuo žirgų ir rėsdavo medžių užtvaras, žinoma, jei tam būdavo palankios aplinkybės, pirmiausia – laiko. Būtent šią gynybinio mūšio taktiką lietuviai ketino taikyti tiksliau nedatuotame (1243–1247 m. įvykusiame) mūšyje su Haličo kunigaikščio Danieliaus ir Voluinės kunigaikščio Vasilkos kariais. Iš Pinsko kunigaikščio Michailo gavę žinią apie atsivejančią rusėnų kariuomenę, lietuviai miške prisikirto medžių ir surentė užtvarą, tačiau po kurio laiko, suabejoję gautos žinios tikrumu, apleido įtvirtintą poziciją ir skaudžiai pralaimėjo¹⁸. Nepaisant šio nesėkmės pavyzdžio, manytina, kad medžių užtvaros buvo gana efektyvi gynybos priemonė, nes jas lietuvių kariuomenė naudojo ir XIV a.¹⁹ Suprantama, medžių užtvaros buvo kliūtis raiteliams, todėl kaip tik čia ir kyla klausimas, kaip XIII a. kaudavosi lietuvių raiteliai ir pėstininkai.

Šį klausimą dar 1992 m. kėlė Alvydas Nikžentaitis. Atrodo, kad jis įžvalgiai bus pastebėjęs, jog XIII a. lietuviai žirgus dažniausiai naudojo kaip transporto priemonę²⁰. Jo manymu, tais laikais lietuviai dar nebuvo įvaldę kavalerijos meno, o jų kariuomenėje ir XIII, ir net XV a. pradžioje pagrindinį vaidmenį vaidino pėstininkai²¹. Neneigdamas akivaizdaus

¹⁶ Daugiau apie Durbės mūšį žr.: Rakutis V. Durbės mūšis militariniu požiūriu, *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*, sudarė E. Spudytė. Telšiai, 2016, p. 7–24; Baronas D. Durbės mūšio strategijos ir taktikos kontekstai, ten pat, p. 25–36.

¹⁷ Plg. Verbruggen J. F. *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*. Woodbridge, 2002 (II leidimas), p. 99–100.

¹⁸ *Галицько-Волинський літопис*, p. 106.

¹⁹ Die Chronik Wigands von Marburg, parengė T. Hirsch. *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Leipzig, 1863, p. 567.

²⁰ Nikžentaitis A. XIII–XIV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai), *Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 7.

²¹ Ten pat, p. 16, 32.

fakto, kad XIII a. jau buvo lietuvių raitelių, šis tyrėjas manė, kad svarbiausia lietuvių, kaip ir kitų baltų, taktinė užduotis buvo priversti vokiečių riterius kautis nulipus nuo žirgų²². Šio tyrėjo nuomone, XIII a. lietuvių raiteliai mokėjo persekioti raitą priešą, bet nebūtų įstengę jo įveikti susidūrę kaktomuša²³. Nikžentaitis lietuvių kavalerijos pradžios siūlė ieškoti XIII ir XIV a. sandūroje, kai karuose pasirodė didikų (didžiūnų) vedami būriai ir žirgas tapo ne tik susisiekimo ar bėgančio priešo persekiojimo, bet ir kovos priemone.

Panašus yra ir šio straipsnio autoriaus požiūris²⁴. Prieš kurį laiką prieš šios diskusijos prisidėjo ir Manvydas Vitkūnas²⁵. Tad lietuvių raitelių ir pėstininkų reikšmės mūsųose klausimas prašyte prašosi nagrinėjamas ir toliau.

Kaip pamine, vienu iš argumentų, turėjusių pagrįsti lietuvių raitelių kuklų vaidmenį to meto lietuvių karybos kontekste, tapo nuomonė, esą lietuviai savo didžiąsias XIII a. pergales kovose su vokiečių riterių kariuomenėmis laimėjo kovodami pėsti. Tačiau būtent čia ir kyla tam tikrų neaiškumų, skatinančių revizuoti išdėstytus teiginius. Problema ta, kad, skaitant XIII a. mūsų aprašymus, anaipol ne visada aišku, kaip lietuvių kariai kaudavosi – pėsti ar raiti. Todėl klausimą, kada atsirado lietuvių kavalerija, kaip kito jos taktika XIII–XV a., reikia kelti iš naujo. Šis klausimas yra tiesiogiai susijęs su platesniu Žalgirio mūšio problematikos kontekstu, nes iki šiol nėra visiškai aišku, kaip ir kada Lietuvoje atsirado tokia raitelių kariuomenė, kokią matome Žalgirio mūšio lauke 1410 m. liepos 15 d. Vis dėlto reikia iš karto pabrėžti, kad išsamaus atsakymo į šį klausimą, verto atskiros studijos, šiame straipsnyje neketiname pateikti. Tiesiog norisi pasidalyti tam tikromis įžvalgomis.

²² Ten pat, p. 7–8, 16.

²³ Plg. Ten pat, p. 20.

²⁴ Baronas D. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 502.

²⁵ Vitkūnas M. Kada lietuviai pradėjo kautis raiti?, *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 1(83), p. 54–65.

2. VOKIEČIŲ RITERIŲ IR LIETUVIŲ RAITELIŲ SUSIDŪRIMAI

Akivaizdu, kad XIII–XV a. buvo sparčių lietuvių karybos pokyčių laikotarpis. Jai didžiausią poveikį padarė beveik nuolatiniai veiksmai įvairiuose karo teatruose. Susidūrimai su vokiečiais, lenkais, rusėnais (rusais) ir totoriais buvo kaip nuolatinė kovos mokykla. Apskritai galime sakyti, kad daugumą karo veiksmų sudarė grobiamieji žygiai. Svetimo krašto grobimas buvo tarsi tam tikra verslo rūšis, leidusi palaikyti karinės organizacijos funkcionavimą. Net ir XIV a., kai Lietuvoje jau buvo įsitvirtinusi Gediminaičių dinastijos valdžia ir vietos gyventojai apdėti duoklėmis ir kitomis prievolėmis, grobiamieji žygiai anaipol neprarado savo ūkinės reikšmės²⁶. Panašiai galima vertinti ir kavalerijos raidą: ir XIII, ir XV a. raiteliai galėjo būti pasitelkti svetimam kraštui siaubti, nepaisant to, kad XIII ir XV a. kariuomenės turėjo būti kokybiškai skirtingos ir jų vaidmuo bendroje krašto karinėje organizacijoje nevienodas. Todėl, norint apčiuopti lietuvių kavalerijos raidą ypač intensyvių karų laikotarpiu, reikėtų pradėti nuo XIII a. lietuvių karo meno aptarimo.

Kaip jau minėta, istoriografijoje gąji mintis, kad XIII a. lietuvių raitelių kariuomenė buvo nelabai efektyvi. Kaip menko lietuvių kavalerijos efektyvumo pavyzdys buvo pateiktas Henriko Latvio palyginti išsamiai aprašytas 1208 m. lietuvių ir kalavijuočių susidūrimas²⁷. Šiame aprašyme pažymėta, kad lietuviai priešą iš įvairių pusių tai puldavo, tai atsitraukdavo, apsvaidydami ietimis. Akivaizdu, kad tuo metu lietuvių raiteliai iš tikrųjų nenaudojo iečių riterių kariuomenėms įprastu būdu, kaip priemonių, kuriomis būtų pralaužiamos priešo gretos²⁸. Jie buvo lengvai gincluoti ir kovėsi būtent taip, kaip ir derėjo šios rūšies kavalerijai.

²⁶ Plg. Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa*. Warszawa, 1933, p. 26–27. Rowell S. C. *Lithuania ascending: A pagan empire within East-Central Europe, 1295–1345*. Cambridge, 1994, p. 73–76. Petrauskas R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: Sudėtis-struktūra-valdžia*. Vilnius, 2003, p. 202.

²⁷ Heinrici *Chronicon Lyvoniae*, p. 263. Plg. Nikžentaitis, XIII–XIV a. ..., p. 7–8. Gudavičius E., *Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje, Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 35.

²⁸ Keen M. *Chivalry*. London, 1984, p. 23.

Šią taktiką galime lyginti su Palestinos saracėnų lengvosios kavalerijos veiksmais prieš Vakarų Europos kryživius²⁹. Matant, kad 1208 m. susidūrimas baigėsi lietuvių pergale, galima teigti, kad ir lengvoji raitija palankiomis sąlygomis galėjo gana efektyviai pasireikšti. Tokiu būdu lengvąją lietuvių kavaleriją galima gretinti su kitų kraštų lengvąja kavalerija, pavyzdžiui, Vakarų Europos, ypač jos pietinių ir rytinių pakraščių³⁰. Dėl to Nikžentaičio mintis apie lietuviškosios kavalerijos atsiradimą tik XIII ir XIV a. sandūroje atrodo nevisiškai pagrįsta. Juk sunkioji kavalerija nėra vienintelė istorijai žinoma kavalerijos rūšis. Toliau plėtojant mintį apie Lietuvos raitelių agresyvumą norisi atkreipti dėmesį į 1214 m. įvykius Padauguvyje, kuriuos aprašė mūsų jau ne kartą minėtas Henrikas Latvis.

Tų metų vasarą kilo konfliktas tarp Kuoknesės pilyje įsikūrusių vokiečių ir Jersikos kunigaikščio Vsevolodo. Pastarasis, spaudžiamas vokiečių, į talką pasikvietė lietuvius. Pastarųjų susirinko labai gausi kariuomenė, bet vokiečiai ne iš karto įvertino jos dydį ir karinį pajėgumą. Iš pradžių lietuviai apsimetė, kad atvyko atnaujinti su vokiečiais taikos ir tuo tikslu paprašė valčių, kad galėtų persikelti per Dauguvą. Vokiečiai jas paslaugiai davė, ir pirmieji lietuviai sėkmingai persikėlė. Netrukus visa gausi lietuvių kariuomenė persikėlė per Dauguvą, ir vokiečiams, galiausiai išvydus, kokia ji didelė, teko nieko nelaukus sprukti³¹.

Ši scena įdomi dėl to, kad ne tik parodo lietuvių gudrumą, klastą, bet ir atskleidžia tam tikras taktikos detales. Turbūt aišku, kad valtimis lietuviai persikėlė be žirgų. Kadangi kita dalis lietuvių kariuomenės persikėlė per Dauguvą ne valtimis, galime būti beveik tikri, kad tai buvo raiteliai, t. y. kariai su savo žirgais. Ką tik išdėstyta įvykių seka leidžia manyti, kad lietuvių atstovai, užuot pradėję derybas dėl taikos atnaujinimo, Dauguvos pakrantėje užėmė gynybos pozicijas ir kartu sukūrė priedangą, leidusią jų raiteliams sėkmingai pasiekti dešinįjį Dauguvos krantą. Toliau būtent lietuvių raiteliai pasireiškė aktyviausiai, nes tik jie galėjo vyti sprunkančius vokiečius ir net tris kalavijuočių riterius nužudyti. Frazė „net tris riterius“ šiek tiek ironiška: ji leidžia suprasti, kad šiame susidūri-

²⁹ Plg. Marshall C. J. The use of the charge in battles in the Latin East, 1192–1291, *Historical Research*, 1990, t. 63, Nr. 152, p. 222.

³⁰ Plg. Contamine P. *La Guerre au Moyen Age*. Paris, 1992 (III leidimas), p. 245–246.

³¹ Heinrici Chronicon Lyvoniae, p. 288–289.

me dalyvavo kiekybiškai nelygiavertės pajėgos. Vokiečiams atstovavo tik Kuoknesės pilies įgula, kurią geriausiu atveju galėjo sudaryti keliolika riterių. Tai, kad spruko Kuoknesės riteriai, rodo karių sveiką nuovoką – jų galimybės panaudoti savo ginkluotę prieš kiekybiškai kur kas pranašesnę priešą turėjo ribas. Antra vertus, lietuvių puolimas rodo, kad jie bet koku atveju buvo pasiryžę susidurti su priešu ir ieškoti net ir sunkiai ginkluotų riterių įveikimo būdų. Čia tiktų prisiminti dar Hanso Delbrücko išsakytą mintį, kad raiteliai tinkami tik puolamiesiems veiksams atlikti ir, kaip vykdyti gynybą, nežino³². Savaimė suprantama, kad tokie veiksmai kar-tais pavykdavo, kartais – ne.

Pastarajam atvejui iliustruoti tiktų iškalbingas 1229 m. kalavijuočių žygio į Lietuvą aprašymas. Pasklidus žiniai apie priešų įsiveržimą, matome, kad lietuviai audringai, gaivališkai reagavo. Jie artėjo keldami didelį triukšmą ir tikriausiai neturėdami detalaus plano, kaip ir kur pradėti mūšį. Todėl nenuostabu, kad patyrė triuškinantį pralaimėjimą ir, pasak Eiliuotosios Livonijos kronikos autoriaus, neteko 2000 karių ir pustrečio tūkstančio žirgų³³. Šiuo atveju tikriausiai susidūrė sunkioji ir lengvoji (lietuvių) kavalerijos ir tai baigėsi pastarosios pralaimėjimu. Drįstame manyti, kad lietuviai po šio pralaimėjimo padarė tam tikras išvadas. Lyginant 1229 ir 1236 m. Kalavijuočių ordino kariuomenės žygius į Lietuvą, pirmiausia krinta į akis tai, kad vėlesniojo žygio metu nematome tokio gaivališko reagavimo į priešų įsiveržimą. Metaforiškai kalbant, galima sakyti, kad lietuvių (žemaičių) kariuomenė 1236 m. rudenį veikė tyliai ir gerokai apdairiau. Šiame mūšyje kalavijuočių ir jų sąjungininkų kariuomenei neteko pademonstruoti savo privalumų, nes ji buvo užklupta pelkėtoje vietovėje³⁴. Nukovus vokiečių riterių žirgus, riteriai buvo priversti kautis pėsti. Jų gynyba turėjo būti gana efektyvi, nes tik tada, kai buvo panaudoti medžių tarantai, vokiečiai buvo išblaškyti ir dauguma jų žuvo. Manytina, kad tokiose kirstynėse sėkmę lėmė ne abiejų pusių karių narsa, bet kiekybinė lietuvių persvara. Šiose gaivališkose kautynėse pėstininkų

³² Delbrück H. *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. T. 3, Berlin, 1923 (II leidimas), p. 315.

³³ *Livländische Reimchronik*, parengė L. Meyer. Hildesheim, 1963 (II leidimas), eil. 1808–1810.

³⁴ Ten pat, eil. 1908–1958. Taip pat žr.: Benninghoven F. *Der Orden der Schwertbrüder*. Köln–Graz, 1965, p. 347–353.

taktika, naudota prieš raitųjų riterių kariuomenę, iš tikrųjų pasiteisino.

Tą patį galima pasakyti ir apie Karuzės mūšį (1270). Iš Saremos salos į žemyną grįžtančios lietuvių kariuomenės jungtinė vokiečių ir danų kariuomenė laukė ant Baltijos jūros ledo. Riteriams pasileidus į ataką, lietuviai laiku pasitraukė už rogių užtvary, bet po to, kai į jas įsipainioję riterių žirgai buvo nudurti, prasidėjo ilgai trukusios skerdynės, kurios galiausiai baigėsi lietuvių pergale. Vokiečių ir danų kariuomenės pralaimėjimo nepadėjo išvengti net ir tie riteriai, kurie išsaugojo savo žirgus ir „daug stebėtino atliko“ („waz ir doch zû urse bliben / von den wart heldes werc getriben / úf dem íse her und dar.“)³⁵.

Mums svarbu atkreipti dėmesį ir į kitus didelius XIII a. mūšius, kurie rodo kitokią lietuvių kariuomenės taktiką. Antai Eiliuotojoje Livonijos kronikoje pateikiamos tam tikros Durbės (1260), Lielvardės (1261), Diunamiundės (1263) ar Ašeradės (1279) mūšių detalės, mano manymu, kur kas labiau remtų nuomonę, kad ten kovojo lietuvių raiteliai.

Iš Eiliuotojoje Livonijos kronikoje pateikiamo Durbės mūšio aprašymo matyti, kad Vokiečių ordino kariuomenės pralaimėjimą lėmė tai, kad ją apsupo „dideli būriai pagonių“ (5625–5626 eil.). Pasitraukus kuršiams ir estams, vokiečių ir jiems ištikimų sembų bandymai gintis nebuvo veiksmingi. Žinant, kad mūšis vyko prie Durbės ežero, nesunku numanyti, kad ten, pelkėtoje vietoje, nebuvo paranku pasireikšti sunkiajai kavalerijai. Šiuo požiūriu Durbės mūšis panašus į Saulės. Antra vertus, iš mūšio aprašymo neaišku, kokia – pėstininkų, raitelių ar mišri – kariuomenė sutriuškino Vokiečių ordino pajėgas. Vis dėlto vertėtų atkreipti dėmesį į paskutinę mūšio fazę. Jau prasidėjus masiniam vokiečių suburtos kariuomenės bėgimui iš mūšio lauko, dalis šios kariuomenės bandė skubiai pasitraukti į šalia augantį lapuočių mišką ir taip išsigelbėti. Vis dėlto ir šie veiksmai nepadėjo, tad jiems teko dar kartą patirti pralaimėjimo kartėlį³⁶.

Mūsų nuomone, triuškinant priešą kariuomenę, tik raiteliai galėjo tokiu būdu pasitraukti. Tokiais atvejais pėstininkai paprastai neturėdavo beveik jokių galimybių pasprukti. Tai, kad raitos vokiečių kariuomenės likučiams nepavyko sėkmingai pasitraukti, veikiausiai rodo, kad juos persekiojo raiti žemaičiai.

³⁵ *Livländische Reimchronik*, eil. 7917–7919.

³⁶ Ten pat, eil. 5670–5678.

Lielvardės ir Diunamiundės mūšių aprašymai taip pat neleidžia aiškiai pasakyti, ar Vokiečių ordino kariuomenei teko susidurti su raitais, ar su pėsčiais priešais. Iš jų aišku tik tiek, kad abi kariuomenės kovėsi kaip lygiaverčiai priešininkai. Lielvardės mūšyje išsiskyrė pagonių būrys, kuris pirmiausia palaužė vietos gyventojų pagalbinis būrius, o paskui įsiveržė į krikščionių (t. y. vokiečių) gretas³⁷. Žinant, kad lietuvių pėstininkai arba nuo žirgų nulipę raiteliai dažniausia griebdavosi gynybinio mūšio taktikos, o dabar matome aiškius puolamuosius veiksmus, laikomės nuomonės, kad ir čia lietuvių raitelių kovota.

Panašų įspūdį palieka ir Diunamiundės mūšio aprašymas. Iš Estijos grįžtančiai lietuvių kariuomenei kelią netoli Diunamiundės vienuolyno pastojo Vokiečių ordino pajėgos. Skirtingai nuo Durbės mūšio, kur žemaičiai patogioje jiems vietoje laukė Vokiečių ordino karių, šiuo atveju padėtis buvo priešinga. Kunigaikščio Treniotos vedama kariuomenė puolė vokiečių riterių kariuomenę, kuri nusprendė imtis gynybinio mūšio taktikos; toks pasirinkimas atrodo gana logiškas, nes mūšis vyko vidurnaktį, mėnesienos šviesoje. Lietuvių puolamieji veiksmai vėlgi pirštų mintį, kad šiuo atveju veikė raitelių pajėgos (Traniât quam mit sîner macht / geriten ûf der brûdere her)³⁸.

Ko gero, aiškiausiai lietuvių raitelių veiksmai atsiskleidžia Ašeradės mūšio aprašyme. 1279 m. vasario pabaigoje – kovo pradžioje jungtinei Livonijos vokiečių ir danų kariuomenei nusiaubus Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio domeną, Kernavės apylinkes, ir jau grįžtant atgal į Livoniją, lietuvių kariuomenė ėmė ją vyti. Nesunku numanyti, kad įvykiai turėjo klostytis labai sparčiai. Traidenio kariuomenei vejantis vokiečius ir danus, pakeliui prie jos jungėsi papildomi pagonių būriai. Galiausiai kariuomenės susidūrė, ir užvirė karštas, sunkus, ilgokai trukęs mūšis³⁹. Čia ne vieta perpasakoti visam mūšio siužetui, bet norėtume atkreipti dėmesį į mūsų temai svarbią detalę. Vienu metu Danijos karaliaus vietininkui Taline Hobergui Eilartui pavyko iš mūšio lauko išvyti dalį lietuvių kariuomenės, bet kai jis grįžo į mūšio lauką, krikščionių padėtis jau atrodė beviltiška – buvo žuvęs Livonijos krašto magistras Ernestas

³⁷ Ten pat, eil. 6046–6065.

³⁸ Ten pat, eil. 6928–6929.

³⁹ Gudavičius. Kelios pastabos, p. 38–41.

Raceburgas ir dauguma jo riterių. Tai rodo, kad Eilarto pajėgų lietuvių kariuomenės persekiojimas užtruko palyginti ilgai, o jis galėjo persekioti tik raitus priešus.

Mūsų pateikti pavyzdžiai perša mintį, kad jau Mindaugo ir Traidenio laikais lietuvių raiteliai galėjo vykdyti puolamuosius veiksmus ir veikti kaip gana efektyvus, savarankiškas taktinis vienetas. Jau XIII a. lietuvių karinė strategija ir taktika buvo lanksti. Kariai mokėjo kautis ir pėsti, ir raiti, priklausomai nuo konkrečių aplinkybių, kurias diktavo priešo kariuomenė ir gamtos sąlygos. Tos pačios sąlygos diktavo ir konkrečiame susidūrimo naudotiną taktiką – puolamąją ar gynybinę. Panašų lankstumą rodė ir Vokiečių ordino riteriai, kurie mokėjo kautis ir raiti, ir nulipę nuo žirgų⁴⁰. Taip pat svarbu pabrėžti dar vieną reikšmingą veiksnį. Vokiečių kronikos neatsitiktinai mini gausias lietuvių kariuomenės pajėgas. Tai nebuvo tuščias noras paaiškinti saviškių pralaimėjimų priežastis, bet realūs faktai. Viduramžiais kariuomenių susidūrimų baigtį dažnai lemdavo kiekybinis santykis. Mažesnės kariuomenės pergalė prieš didesnę buvo neįprastas dalykas⁴¹. Tai pasitvirtino Saulės, Durbės, Ašeradės ir kituose mūšiuose, kuriuose šiaip jau narsiai kovėsi abiejų pusių kariai.

Jau dabar galime teigti, kad XIII–XIV a. ir lietuvių, ir vokiečių kariai adekvačiai reaguodavo į vienas kito iššūkius. Tiesa, vėlesni XIV a. II pusės šaltiniai neleidžia nuodugnai išanalizuoti lietuvių kavalerijos įprastos taktikos. Vis dėlto pats lietuvių apgaulingo pasitraukimo manevras Žalgirio mūšyje rodo jų kavalerijos gebėjimą manevruoti, puikią atskirų pulkų veiksmų koordinaciją – visa tai, ko geriausiai buvo galima išmokti nuolatinio karo sąlygomis⁴².

⁴⁰ *Livländische Reimchronik*, eil. 9870–9871.

⁴¹ Verbruggen. *Warfare...*, p. 5.

⁴² Bizantijos imperijos karvedžiams karių pratybų būtinybė taikos metu būdavo primenama karinės taktikos veikaluose (žr., pvz.: *Das Strategikon des Maurikios*, hg. von G. T. Dennis, Übersetzung von E. Gamillscheg (ser.: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Vindobonensis*, vol. 17), Wien, 1981, p. 48 ir kt. *Three Byzantine Military Treatises*, ed. G. T. Dennis (ser.: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Washingtoniensis*, vol. 25), Washington, 1985, p. 44, 128, 130, 318 ir kt.). Klausimas, ar lietuvių raiteliai karų su kryžiuočiais laikais rengdavo pratybas, lieka atviras.

3. ARBALETAS PRIEŠ ARBALETĄ, BOMBARDA PRIEŠ BOMBARDĄ

Rytų Baltijos regione XII a. pabaigoje pasirodęs arbaletas vietos gentims buvo nemaloni staigmena. Henriko Latvio ir Petro Dusburgiečio kronikose yra vaizdžių scenų, rodančių, kaip veiksmingai vokiečiai naudojo šį ginklą kare⁴³. Panašiai, kaip ir kalbant apie kavaleriją, dėl šaltinių lakoniškumo ilgai buvo neaišku, ar lietuvių kariuomenėje jis buvo naudojamas, jei taip – tai nuo kada. Šiuo atveju istorikams į pagalbą atėjo archeologai. Palyginti neseniai Gintautas Rackevičius įrodė, kad lietuvių kariuomenėje kovų su kryžiuočiais laikais arbaletas iš tikrųjų buvo naudojamas. Jo manymu, jau XIII a. lietuviai retkarčiais naudojo arbaletą, kuris XIV a. tapo gana įprastu lietuvių ginkluotės elementu⁴⁴. Šaltiniai neleidžia vienareikšmiškai pasakyti, iš kokio ginklo, pavyzdžiui, Ašeradės mūšyje buvo nušautas danų vietininko Taline Eilarto žirgas⁴⁵. Vygardo Marburgiečio kronika taip pat neleidžia tiksliai pasakyti, nuo kokios strėlės Rūdavos mūšyje (1370) krito Lietuvos didįjį kunigaikštį Algirdą persekiojęs Vokiečių ordino maršalas Heningas Šindekopfas⁴⁶. Vis dėlto abiem šiais atvejais labiausiai tikėtina, kad tai buvo padaryta panaudojus arbaletą.

Puldami pilis vokiečiai naudojo apgulos mašinas ir sunkiuosius arbaletus – arkbalistas. Jau XIII a. viduryje lietuvių kariuomenėje pasirodė pirmieji apgulos pabūklai⁴⁷. Nuo tada jie buvo retkarčiais naudojami ir XIV a. Šiame amžiuje lietuvių kariuomenėje buvo pradėtos naudoti ir arkbalistos. 1337 m., puolant Bajerburgo pilį, žuvo Trakų kunigaikštis. Jį nukovė arbaletininkų būrio vadas Tilmanas Zunpachas, šaudęs vei-

⁴³ Heinrici Chronicon Lyvoniae, p. 241, 248, 254 ir t. Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, parengė M. Töppen, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 1, Leipzig, 1861, p. 128.

⁴⁴ Rackevičius G. *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.*, Vilnius, 2002, p. 16, 22, 31, 51–52, 61–63.

⁴⁵ *Livländische Reimchronik*, eil. 8478.

⁴⁶ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 567.

⁴⁷ *Livländische Reimchronik*, eil. 2505. Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 112.

kiausiai iš arkbalistos⁴⁸. Atrodo, panašūs ginklai Lietuvos kunigaikščių arsenale atsirado palyginti greitai. 1352 m. Vengrijos karaliaus Liudviko Didžiojo karius, puolančius lietuvių įgulos ginamą Belzo pilį, pasitiko stipri šaulių komandos paleistų strėlių ir akmenų kruša⁴⁹. Dar sparčiau Lietuvos kariuomenėje prigijo paraku užtaisomi šaunamieji ginklai. Vokiečių ordino patrankos pradėtos minėti nuo 1374 m.⁵⁰ Pirmą kartą prieš lietuvius kryžiuočiai panaudojo bombardas 1381 m., puldami Naupilio pilį. Turbūt ne tiek bombardų griaunamoji jėga, kiek šūvio garso efektas buvo toks paveikus, kad lietuvių įgula tiesiog pasidavė⁵¹. Tai iš tikrųjų buvo naujos kartos ginklas tikraja šio žodžio prasme. Ir jau kitais metais jį matome lietuvių arsenale: 1382 m. vasarą Kęstutis, Nemunu atsiplukdęs bombardą, apgulė kryžiuočių Jurbarko (Georgenburgo) pilį. Nuo tada paraku šaudanti artilerija tapo nuolatiniu lietuvių ginkluotės elementu. Ypač veiksmingai lietuvių kunigaikščių Jogailos, Skirgailos ir Vytauto vadovaujama kariuomenė panaudojo ir paraku šaudančius, ir akmenis svaidančius pabūklus per Marienverderio pilies apgulą 1384 m. rudenį⁵². Pačioje XIV a. pabaigoje (1399) minimi LDK šaulių rankiniai paraku užtaisomi ginklai⁵³. Mūsų manymu, apskritai parakinių šaunamųjų ginklų sparti plėtra Lietuvoje, ko gero, geriausiai rodo Lietuvos kariuomenės gebėjimą perimti naujoves iš Vokiečių ordino.

⁴⁸ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 493–494. Taip pat žr. Rackevičius. *Arbaletas...*, p. 37.

⁴⁹ *Chronicon Dubnicense*, parengė M. Florianus, Lipsiae, 1884, p. 163: „[...] in armis militaribus transeuntes, et cum appropinquarent vallum, ecce desuper sagittatores balistrary ipsos crudeliter impetebant, et ligna grandia et lapides in tanta copia proicientes, quod etiam Lodovicum regem in capite ictu letali cum malleo ligneo vel calumpita i. e. Swlyok concusserunt, et ipsum in terram deiecerunt“.

⁵⁰ Schmidtchen V. *Die Feuerwaffen des Deutschen Ritterordens bis zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Bestände, Funktion und Kosten, dargestellt anhand der Wirtschaftsbücher des Ordens von 1374 bis 1410*. Lüneburg, 1977, p. 8, 38.

⁵¹ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 599–600, 601–602. Apie pirmųjų patrankų poveikį žr., pvz.: Jones R. L. C. *Fortifications and sieges in Western Europe c. 800–1450, Medieval Warfare: A History*, ed. By M. Keen. Oxford, 1999, 180–183 ; Nicholson H. *Medieval Warfare: Theory and Practice of War in Europe, 300–1500*. Basingstoke, 2004, p. 97.

⁵² Almonaitis V. The capture of the Marienwerder castle, or where the Teutonic Order's expansion to the East was stopped, *Acta Baltico-Slavica*, 2017, t. 41, p. 17–22.

⁵³ Rackevičius. *Arbaletas...*, p. 21.

4. PILYS, TILTAI, VALTYS IR ŽVALGAI

Bandydamas užkariauti Lietuvą, Vokiečių ordinas stengėsi naudoti strateginę priemonę, kuri pasiteisino užkariaujant Prūsiją. Žygio metu pastatyta pilis turėjo tapti įsitvirtinimo ženklu, atrama neseniai užkariau-tame krašte. Vygandas Marburgietis, aprašydamas prie Nemuno statytas Vokiečių ordino pilis, pateikia tam tikrų duomenų apie jų fortifikacinius įrenginius. Šios medinės pilaitės turėjo būti panašios į dar XIII a. prū-sų užkariavimo laikais vokiečių statytas pilis, kurių įtvirtinimų sistemą sudarė griovys, pylimas ir dviguba rąstų siena, iš išorės tinkuota molio mišiniu. Tokias paprastos konstrukcijos pilis kryžiuočiai statė pasienio srityse ir fronto su lietuviais linijoje iki pat XV a. pradžios⁵⁴. Vis dėlto kai kurie duomenys leidžia spėti, kad bent kai kurios iš jų galėjo būti sudėtingesnės konstrukcijos statiniai. 1336 m. didysis magistras Dytri-chas von Altenburgas Nemuno upės Romainių saloje tarp Veliuonos ir Pieštės pastatė Georgenburgo pilį, o priešais ją – dar vieną specialų įrenginį (*fortalicium*)⁵⁵. Toks įrenginys turėjo atlikti apsauginio priešpilio (vok. *Vorburg*), stovinčio tam tikru atstumu nuo pilies, vaidmenį⁵⁶. Šiek tiek vėliau, 1337 m., tas pats magistras ir Žemutinės Bavarijos hercogas Henrikas II pastatė dvi pilis netoli Veliuonos: naująją Bajerburgo ir Geor-genburgo, veikiausiai 1336 m. nebaigtą statyti ir lietuvių sunaikintą⁵⁷. Ba-jerburgo pilis taip pat turėjo priešpilį (*propugnaculum*). Mūsų manymu, tokie terminai kaip *fortalicium* ar *propugnaculum* gali įvardyti panašius

⁵⁴ Arszynski M. *Budownictwo warowne zakonu krzyżackiego w Prusach (1230–1454)*. Toruń, 1995, p. 119–130. Daugiau apie to meto Lietuvos pilis žr.: Baranauskas T., Lietuvos medinės pilyų rašytinių šaltinių duomenimis, *Lietuvos archeologija*, 2003, t. 24, p. 57–106; Volungevičius V., *Pilies šešėlyje: Teritorija, visuomenė ir valdžia*, Vilnius, 2015, p. 76–98, 383–404.

⁵⁵ Canonici Sambiensis Annales, parengė W. Arndt, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t 19, Hannoverae, 1866, p. 701, 707.

⁵⁶ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 493, išn. Nr. 283.

⁵⁷ Tokios nuomonės laikėsi Teodoras Hirschas (žr.: Die Chronik Wigands von Marburg, S. 493, išn. Nr. 283).

dalykus: priešpilį, fortą ar net bokštą⁵⁸.

Kadangi šios pilys stovėjo Nemuno salose, priešpiliai, pastatyti ant upės krantų, turėjo saugoti pilių prieigas. Ryšį tarp tokios pilies ir priešpilio tikriausiai turėjo užtikrinti tiltas⁵⁹. Ganėtinai sudėtingų fortifikacinių įrenginių vaizdas išskyla, kai Vygandas Marburgietis ima pasakoti apie Kęstučio 1363 m. pastatytą pilį (*fortalicium*) Gotesverderio (Virgalės) saloje, kurią su krantu jungė tiltas⁶⁰. Savo ruožtu tiltas buvo sutvirtintas dviem bokštais (galbūt fortais?), tinkamais gynybai⁶¹. Kryžiuočiai rasdavo tiltų ir kitose Lietuvos vietose. 1365 m. vasarą vokiečių kariuomenei, judėjusiai Maišiagalos–Kernavės kryptimi, pavyko sudeginti tiltą, kuris, spėtina, jungė abu Neries krantus⁶². 1369 m. vasarą (?) vokiečių kariuomenė ties Paštuvos pilimi aptiko „menką tiltą per Nemuną“⁶³. Tai, kad Lietuvoje XIV a. II pusėje pateikiama žinių apie tiltus per Nemuną ir veikiausiai per Nerį – dėmesio vertas faktas. Jie negalėjo būti pastatyti neturinčių specialių įgūdžių ir žinių žmonių. Mintis, kad Lietuvos kariuomenės sudėtyje buvo ir inžinerinės paskirties formuočių, atrodo visai tikėtina. Ypač kai atkreipiame dėmesį į tai, kad lietuvių kariuomenė galėjo tiltą pastatyti tiesiog žygio metu.

⁵⁸ Galime manyti, kad XIV a. tokie fortifikaciniai įrenginiai tapo įprasti. Kartais jie buvo naudojami net ir vykdant prieš pilies apgulą, kaip kad nutiko prie Kauno 1362 m.; šios apgulos metu Vokiečių ordino didysis magistras Vinrichas von Kniprode liepė suręsti „sepem fortem cum fortalyciis sive propugnaculis“ (Die Chronik Wigands von Marburg, S. 531). Kaip matyti iš Petro Dusburgiečio kronikos, kur aprašoma prūsų vykdyta Karaliaučiaus apgula, „propugnaculum“ galėjęs būti panašus į bokštą (Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, S. 106: „propugnaculum firmum ad modum turris [...]“).

⁵⁹ Tikėtina, kad šioje srityje dar daug ką galėtų pasakyti archeologai. Gintautas Zabiela teigia, Lietuvoje būta apie dešimt kryžiuočių piliaviečių, iš kurių tik viena, vadinamoji Veliuonos pilaitė, kasinėta, o maždaug pusės kitų net tiksliai lokalizacija nežinoma (Zabiela G., *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 62). Pastaruoju metu detalai atkurta Dubysos pilies istorija: Almonaitis V., Daunorienė J. Vokiečių ordino Dubysos pilis: jos vieta, statyba, kasdienybė ir žlugimas. Almonaitis V. *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje: Mokslinių straipsnių rinkinys*. Kaunas, 2013, p. 206–243.

⁶⁰ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 540, 545–546. Dėl šios pilies lokalizacijos žr.: Kiaupa Z., Gotesverderis-Gocverdas-Vedesa, *Kauno istorijos metraštinis*, 2013, t. 13, p. 17–25.

⁶¹ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 546.

⁶² Ten pat, p. 553.

⁶³ Ten pat, p. 564.

1376 m. per lietuvių žygį į Prūsiją didiko Svirdeikio vadovaujamos pajėgos ties Įsrutimi pastatė tiltą per upę, prakirto užkardas, kuriomis vokiečiai buvo apsitvėrę savo pasienį, ir parengė kelią, kad lietuvių kariuomenė toliau galėtų judėti⁶⁴. Kęstučio kariuomenei tokie veiksmai nebuvo neįprastas dalykas, nes ir 1382 m. jo kariai pasistatė tiltą per Įsrapisos upę, kad galėtų užpulti Laukiškių kraštą⁶⁵. Mūsų manymu, visa tai rodo, kad XIV a. II pusėje inžineriniai Lietuvos kariuomenės daliniai jau buvo pakankamai išsiskirianti ginkluotųjų pajėgų rūšis. Vėlgi turime pagrindo manyti, kad ką tik minėtiems fortifikaciniams įrenginiams atsirasti palankią dirvą sudarė kontaktai su Vokiečių ordinu ne tik karo lauke, bet ir taikiai bendraujant. Tai liudija ir ypač iškalbingas 1356 m. popiežiaus Klemenso VI laiškas, kuriame priekaištaujama Vokiečių ordinui, kad šis, apeidamas Lenkijos interesus, nukreipęs pirklių srautus per Lietuvą, kuriai padėjo statyti tiltus ir tiesti kelius. Maža to, popiežius skundėsi dar ir dėl to, kad Vokiečių ordinas parėmė lietuvius ginklais ir žmonėmis kare prieš Lenkiją⁶⁶.

Šioje vietoje norėtusi atkreipti dėmesį į dar vieną Žalgirio kampanijos faktą. Turime omenyje garsųjį pontoninį tiltą, per kurį lenkų kariuomenė ties Červinsku persikėlė į dešiniąjį Vyslos krantą. Jeigu galima tikėti Jonu Dlugošu, žinia apie šį tiltą nemaloniai nustebino Vokiečių ordino didįjį magistrą Ulrichą von Jungingena, nes jis tokio akibrošto iš lenkų, ko gero, nesitikėjo⁶⁷. Kaip pažymėjo naujausios sintezės apie Žalgirio mūšį autoriai, anksčiau lenkų istorikai pernelyg emociškai ir pakiliai aiškino tokios priemonės naudojimo 1410 m. žygio į Prūsiją metu reikšmę⁶⁸. Antai net Andrzejus Nadolskis tokio tilto prototipų bandė ieškoti rankraštiniame karybos veikale „Bellifortis“, kurį apie 1405 m. parašė Konradas

⁶⁴ Ten pat, p. 578.

⁶⁵ Ten pat, p. 603.

⁶⁶ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, parengė A. Theiner, t. 1, Romae, 860, No. 769, p. 577–578. Daugiau apie tai žr.: R. Mažeika. Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp lietuvių ir kryžiuočių XIV a., *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 1993, t. 14, p. 115–116.

⁶⁷ Ioannes Dlugossius, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, liber 10 et 11 (1406–1412)*, ed. D. Turkowska, Varsaviae, 1997, p. 66–67.

⁶⁸ Józwiak S.; Kwiatkowski K.; Szweida A.; Szybkowski S. *Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*. Malbork, 2010, p. 309.

Kyaseris, autorius, artimai susijęs su kryžiuočių sąjungininko Zigmanto Liuksemburgiečio dvaru⁶⁹. Tuo pat metu manoma – ir turbūt visiškai teisingai, – kad net ir Vokiečių ordino vadovybė dar nebuvo susipažinusi su šio veikalo turiniu. Klausimas, iš kur lenkai galėjo sužinoti apie tokio tipo pontoninį tiltą, nekliamas. Galbūt iš tiesų tai buvo tiek įprastas ir lotyniškojoje Europoje paplitęs dalykas, kad apie jį „sužinoti“ net ir nereikėjo ypatingų pastangų⁷⁰. Be to, galima atkreipti dėmesį ir į ką tik mūsų minėtus faktus apie tiltų per upes statybas vykstant lietuvių ir Vokiečių ordino karui. Galbūt ilgalaikė šio karo patirtis kaip tik ir pakišo Jogailai ir Vytautui mintį būtent tokiu būdu ties Červinsku sujungti Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenes.

5. „SPECIALIOS PASKIRTIES DALINIAI“

XIV a. vokiečių ir lietuvių kariavimo būdas supanašėjo⁷¹. Kalbant šiuolaikine kalba, tuo metu vyko savotiškos „ginklavimosi varžybos“. Kai kuriose srityse lietuviams tekdavę vytis vokiečius, kitose – vokiečiams lietuvius. Tinkamas panašaus kariavimo pavyzdys – kai nereikšmingu tampa klausimas, „kas buvo pirmas“ ar „kas ką nuo ko nusižiūrėjo“, – galėtų būti vandeniui ir sausuma vykę tiek lietuvių, tiek vokiečių puolimai. Livonijos kronikininkas Hermanas Vartbergė nurodo, kad 1375 m. rinktiniai lietuvių kariai, pasidarę valteles iš medžio žievės, nuplaukė iki reikiamo punkto ir jas paslėpę pėsčiomis puolė Rositės apylinkės⁷². Beveik tuo pat metu panašią taktiką naudojo ir vokiečių riteriai, kurie dykroje padarytas valtis nusitempė iki Nemuno ir puolė Perlamo apylinkės⁷³. Įdomu, kad šiais atvejais valtys buvo naudojamos ne tik kaip pasalūniško užpuolimo, bet ir kaip skubaus pasitraukimo priemonės. Reikia pabrėžti, kad jos buvo naudotos ne jūrų ar upių mūšiuose, o desantinėse operacijose, kurias vykdė specialiai paruošti kariai.

⁶⁹ Nadolski A. *Grunwald 1410*. Warszawa, 1996 (II leidimas), p. 37.

⁷⁰ Józwiak ir kt. *Wojna*, p. 309.

⁷¹ Nikžentaitis. XIII–XIV a. ..., p. 25.

⁷² Hermanni de Wartberge *Chronicon Livoniae*, parengė Ernst Strehlke, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Leipzig, 1863, p. 108.

⁷³ *Die Chronik Wigands von Marburg*, p. 581.

Galima įžvelgti ir daugiau ypatumų. Kaip specialiai organizuoti smulkūs daliniai veikė jau nuo seno žinomi plėšikų būriai, kurių būta tiek vokiečių, tiek ir lietuvių pusėje. Lietuvių ir kryžiuočių karo metu tokie kariai-plėšikai vykdė diversines operacijas ir tam tikrais pavaldumo saitais buvo susiję su aukščiausia krašto valdžia⁷⁴. Mums svarbu pastebėti, kad ši terpė telkė žmones, gyvenančius vien iš karo verslo. Kad tai nebuvo niekingas užsiėmimas, matyti ir iš Petro Dusburgiečio aprašomų Prūsijos plėšikų „žygdarbių“ Lietuvoje⁷⁵. Nėra pagrindo manyti, kad to meto Lietuvos visuomenė tokią veiklą prieš žemėje būtų laikiusi negarbinga. Greičiausiai iš šios aplinkos buvo užverbuoti lietuviams tarnavę žvalgai, kuriems vadovavo vardais paminėti vadai (statuso ženklas!)⁷⁶. Regis, šie žvalgų būriai buvo priskirti tam tikrai tarpusavio pavaldumo sistemai – tai rodytų ir žinia apie vyresnįjį („geresnįjį“) Kęstučio žvalgą bajorą Maldį⁷⁷.

EPILOGAS

Šiame straipsnyje bandėme pademonstruoti dinaminį karybos vaizdą, kuris ryškėja tiriant lietuvių ir Vokiečių ordino karą. Kaip matėme, tam tikri procesai, prasidėję dar XIII a. viduryje, tęsėsi ir XIV a. Turiu omenyje Lietuvos kavalerijos raidą ir arbaletu naudojimą. Atrodo, kad tik nuo XIV a. antrosios pusės pradedami minėti Lietuvos kunigaikščių žirgynai, kuriuose buvo specialiai veisiami sunkesni karo žirgai. XIV a. antroje pusėje – XV a. pradžioje Vilniuje veikė arbaletų dirbtuvė. Mano supratimu, visa tai rodo tolesnę kavalerijos ir arbaletu naudojimo specializaciją ir šių ginklo rūšių aktyvesnę naudojimą. Antra vertus, XIV a. antrojoje pusėje atsirado palyginti daug reikšmingesnių ir ne tokių reikšmingų technikos

⁷⁴ Daugiau apie tai žr.: Baronas D. Działalność paramilitarnych band rozbójniczych na pograniczu krzyżacko-litewskim w XIV wieku, *Rocznik Lituanistyczny*, 2015, t. 1, p. 7–17.

⁷⁵ Plg. Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, p. 149.

⁷⁶ Die Chronik Wigands von Marburg, p. 599: „quendam Grande vocabulo conductorem“.

⁷⁷ Ten pat, p. 595. Daugiau apie tai žr.: Baronas D. Lietuvių ir vokiečių taikaus bendravimo bruožai XIV a. karo sūkurėje, *Lituanistica*, 2010, t. 56, Nr. 1–4, p. 12–15.

naujovių. Lietuviai sugebėjo statyti sudėtingesnės konstrukcijos medines pilis, ir galbūt kaip tik tuo metu Lietuvoje labiau įprastu dalyku turėjo tapti mūriniai įtvirtinimai. Savo ruožtu mediniai tiltai per upes ir valtytis iš medžių žievės rodo, kad LDK kariuomenėje buvo specialių įgūdžių turinčių žmonių. Visus šiuos įgūdžius, kiek metaforiškai juos apibendrinęs, išvelgčiau Vytauto ant Dniepro upės kranto pačioje XIV a. pabaigoje pastatytoje šv. Jono pilyje (1398)⁷⁸. Kryžiuočiams įprastą užkariavimų būdą pagaliau panaudojo ir Vytautas. Ko gero, ši link Juodosios jūros išsišovusi pilis gali simbolizuoti tolimiausių siekių horizontą ir kartu tų siekių ribą, nes lietuviams taip ir nepavyko ilgesniam laikui įsitvirtinti prie Juodosios jūros krantų, panašiai kaip kryžiuočiams – Žemaitijoje.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Publikuoti šaltiniai

Canonici Sambiensis Annales, parengė W. Arndt, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 19, Hannoverae, 1866, p. 696–708.

Chronicon Dubnicense, parengė M. Florianus, Lipsiae, 1884.

Die Chronik Wigands von Marburg, parengė T. Hirsch. *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Leipzig, 1863, p. 429–662.

Długossius Ioannes, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, liber 10 et 11 (1406–1412)*, ed. D. Turkowska, Varsaviae, 1997.

Heinrici Chronicon Lyvoniae, parengė W. Arndt, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 23, Hannoverae, 1874.

Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae, parengė Ernst Strehlke, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Leipzig, 1863, p. 9–116.

Johanns von Posilge Chronik des Landes Preussen, parengė E. Strehlke, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 3, Leipzig, 1866, p. 79–388.

Livländische Reimchronik, parengė L. Meyer. Hildesheim, 1963 (II leidimas, I leidimas, Paderborn, 1876).

⁷⁸ Johanns von Posilge Chronik des Landes Preussen, parengė E. Strehlke, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 3, Leipzig, 1866, p. 222.

Petri de Dusburg Cronica terre Prussie, parengè M. Töppen, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 1, Leipzig, 1861, p. 3–219.

Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, parengè A. Theiner, t. 1, Romae, 1860.

Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М.Ф. Котляра. Київ, 2002.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, изд. А. Н. Насонов. Москва–Ленинград, 1950.

Полное собрание русских летописей, т. 3: Новгородские летописи, Санкт-Петербург, 1841.

Полное собрание русских летописей, т. 15: Летописный сборник, именуемый Тверской летописью, Санкт-Петербург, 1863.

Literatūra

Arszyński M. *Budownictwo warowne zakonu krzyżackiego w Prusach (1230–1454)*. Toruń, 1995.

Aścik K. O szyku bojowym Bałtów, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 1970, t. 16, p. 1–10.

Baronas D. Lietuvių ir vokiečių taikaus bendravimo bruožai XIV a. karo sūkuryje. *Lituanistica*, 2010, t. 56, Nr. 1–4, p. 2–18.

Baronas D. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje. *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 487–505.

Bartlett R. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. London, 1993.

Benninghoven F. *Der Orden der Schwertbrüder*. Köln–Graz, 1965.

Christiansen E. *The Northern Crusades: the Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525*. London, 1980.

Contamine P. *La Guerre au Moyen Age*. Paris, 1992 (III leidimas).

Delbrück H. *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, t. 3. Berlin, 1923 (II leidimas).

Gudavičius E. Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje. *Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 34–42.

Hellmann M. *Das Lettenland im Mittelalter*. Münster–Köln, 1954.

Jóźwiak S., Kwiatkowski K., Szweda A., Szybkowski S. *Wojna Polski i*

Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411. Malbork, 2010.

Keen M. *Chivalry*. London, 1984.

Marshall C. J. The use of the charge in battles in the Latin East, 1192–1291. *Historical Research*, 1990, t. 63, Nr. 152, p. 221–226.

Mažeika R. Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp lietuvių ir kryžiuočių XIV a. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 1993, t. 14, p. 105–118.

Nadolski A. *Grunwald 1410*. Warszawa, 1996 (II leidimas).

Nikžentaitis A. XIII–XIV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai). *Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 3–33.

Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa*. Warszawa, 1933.

Petrauskas R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius, 2003.

Rackevičius G. *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.* Vilnius, 2002.

Rowell S. C. *Lithuania ascending: A pagan empire within East-Central Europe, 1295–1345*. Cambridge, 1994.

Schmidtchen V. *Die Feuerwaffen des Deutschen Ritterordens bis zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Bestände, Funktion und Kosten, dargestellt anhand der Wirtschaftsbücher des Ordens von 1374 bis 1410*. Lüneburg, 1977.

Urban W. *The Baltic Crusade*. Dekalb, 1975.

Verbruggen J. F. *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*. Woodbridge, 2002 (II leidimas).

Zabiela G. *Lietuvos medinės pilyys*. Vilnius, 1995.

Įteikta 2018 m. rugpjūčio 27 d.

THE CONTEXT OF THE LITHUANIAN ART OF WAR IN THE 18TH CENTURY AND MILITARY INNOVATIONS OF THE SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 15TH CENTURY

Dr. Darius BARONAS
Lithuanian Institute of History

The article demonstrates a dynamic view of warfare during the war between Lithuanians and the Teutonic Order. Some processes, such as the development of the Lithuanian cavalry and the use of arbalest, had begun in the middle of the 13th century and lasted throughout the 14th century. Apparently, the stud farms of the Lithuanian dukes were first mentioned in the second half of the 14th century. The farms specifically bred heavy war horses.

There was an arbalest workshop in Vilnius in the second half of the 14th century and the beginning of the 15th century. It proves the development of cavalry and the increasing use of arbalest. On the other hand, the second half of the 14th century was rich with different technical innovations. Lithuanians started using more complex constructions for wooden castles when stone fortifications must have become more common at that time in Lithuania. Meanwhile, the emergence of wooden bridges and boats made of bark suggest that the troops of the Grand Duchy of Lithuania had people with special skills. Metaphorically, St John's Castle built in 1398 by the Lithuanian Grand Duke Vytautas on the bank of the river Dnepr in Ukraine embodies all those skills.¹ Finally, the duke took over the crusaders' commonly used way of fighting. Facing the direction of the Black Sea, the castle may symbolize the horizon and boundaries of the farthest goals as the Lithuanians did not manage to keep the territories along the shores of the Baltic Sea similarly to the Teutonic Order in Žemaitija.

¹ Johanns von Posilge Chronik des Landes Preussen, parengė E. Strehlke, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 3, Leipzig, 1866, p. 222.